BUDJET NAZORATI NATIJADORLIGINI BAHOLASH: NAZORAT NATIJADORLIGI INDEKSINI JORIY ETISH

Shamsiddinov Shahboz Shahobiddin o‘g‘li
O‘zbekiston Respublikasi
Bank-moliya akademiyasi magistranti
Ilmiy rahbar:
U. Fayziyev
PhD
https://doi.org/10.5281/zenodo.23883959

Annotatsiya. Maqolada davlat tashqi auditi natijadorligini miqdoriy baholash masalasi tadqiq etilgan. Muallif tomonidan nazorat natijadorligi indeksi (I_nn) taklif etilib, u oldi olingan samarasiz xarajatlar va aniqlangan qo‘shimcha tushum imkoniyatlari yig‘indisining aniqlangan qoidabuzarliklar hajmiga nisbati sifatida hisoblanadi. Indeks O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasining 2024-yil va 2025-yilning birinchi yarim yilligidagi faoliyati natijalari asosida hisoblangan. Tahlil natijalari nazoratning og‘irlik markazi qoidabuzarliklarni qayd etishdan ularning oldini olishga siljiganini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, nazorat organlari ma’lumotlarining bir xil tasniflanmasligi indeksni yillar kesimida taqqoslashni cheklaydi. Shundan kelib chiqib, qoidabuzarliklarning yagona klassifikatorini joriy etish taklif qilingan.
Kalit so‘zlar: budjet nazorati, davlat auditi, Hisob palatasi, nazorat natijadorligi indeksi, samarasiz xarajatlar, risk-yo‘naltirilgan audit, qoidabuzarliklar klassifikatori.

Аннотация. В статье исследуется проблема количественной оценки результативности внешнего государственного аудита. Автором предложен индекс результативности контроля (I_nn), рассчитываемый как отношение суммы предотвращённых неэффективных расходов и выявленных дополнительных доходов к объёму выявленных нарушений. Индекс рассчитан на основе результатов деятельности Счётной палаты Республики Узбекистан за 2024 год и первое полугодие 2025 года. Результаты показывают смещение акцента контроля с фиксации нарушений на их предупреждение. Предложено внедрение единого классификатора нарушений.
Ключевые слова: бюджетный контроль, государственный аудит, Счётная палата, индекс результативности контроля, неэффективные расходы, риск-ориентированный аудит.

Abstract. The article examines the quantitative assessment of external state audit effectiveness. The author proposes a control effectiveness index (I_nn), calculated as the ratio of prevented inefficient expenditures and identified additional revenues to the volume of detected violations. The index is computed using the performance data of the Accounts Chamber of the Republic of Uzbekistan for 2024 and the first half of 2025. The results indicate a shift of audit focus from recording violations towards preventing them. The introduction of a unified classifier of violations is proposed.

Key words: budget control, state audit, Accounts Chamber, control effectiveness index, inefficient expenditures, risk-based audit.

Kirish. Davlat moliyaviy nazorati organlari faoliyatini baholashda an'anaviy ravishda aniqlangan qoidabuzarliklar hajmi asosiy ko'rsatkich sifatida qo'llaniladi. Biroq bu yondashuv nazoratning profilaktik funksiyasini hisobga olmaydi: qoidabuzarlik sodir bo'lishining oldi olingan hollar statistikada aks etmaydi yoki alohida ko'rsatiladi. Natijada nazorat organi faoliyati qanchalik ko'p qoidabuzarlik aniqlasa, shunchalik samarali deb baholanadi. Aslida esa samarali nazorat tizimida qoidabuzarliklar hajmi vaqt o'tishi bilan qisqarishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 10-iyuldagi PF-100-son Farmoni bilan Hisob palatasining ish uslubi o'zgartirildi: eskicha tekshiruvlardan voz kechilib, moliyaviy, muvofiqlik, samaradorlik va strategik audit tizimi joriy qilindi, asosiy e'tibor moliyaviy intizom buzilishining oldini olishga qaratildi [1]. Bu o'zgarish nazorat natijalarini baholash uslubiyatini ham qayta ko'rib chiqishni talab etadi.

Maqolaning maqsadi — davlat tashqi auditi natijadorligini miqdoriy baholash uchun ko'rsatkich taklif etish va uni O'zbekiston amaliyoti misolida sinovdan o'tkazishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

A.Shik davlat xarajatlarini boshqarishning uch darajali maqsadini — umumiy fiskal intizom, resurslarni strategik taqsimlash va operatsion samaradorlikni ajratadi hamda nazoratni ushbu maqsadlarga erishishni ta'minlovchi qayta aloqa mexanizmi sifatida talqin qiladi [2]. A.Premchand nazorat tizimlarining an'anaviy "kirish nazorati"dan natijalar nazoratiga o'tishini tavsiflaydi [3]. J.Daymond esa rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy intizomning ishonchli bazasi yaratilmasdan samaradorlik auditiga o'tish kutilgan natija bermasligini ta'kidlaydi [4].

K.Santiso oliy audit organlari samaradorligi ularning formal mustaqilligidan ko'ra ko'proq audit tavsiyalari ijrosini ta'minlovchi mexanizmlarga bog'liqligini empirik asoslaydi [5]. INTOSAI standartlarida audit natijalarini baholashda moliyaviy samara bilan bir qatorda tizimli o'zgarishlarga ta'sir ham hisobga olinishi ko'rsatiladi [6]. PEFA metodologiyasida tashqi audit PI-30 va PI-31 ko'rsatkichlari orqali baholanadi, biroq baholash asosan sifat mezonlariga tayanadi [7]. Shunday qilib, adabiyotlarda nazorat natijadorligini yagona miqdoriy ko'rsatkich orqali baholash masalasi yetarlicha ishlanmagan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda nazorat natijadorligi indeksi taklif etiladi:

$$I_{nn} = (S + D) / Q \qquad (1)$$

bu yerda: S — audit natijasida oldi olingan yoki qisqartirilgan samarasiz xarajatlar hajmi, trln so'm; D — aniqlangan qo'shimcha tushum imkoniyatlari, trln so'm; Q — aniqlangan moliyaviy qoidabuzarliklar hajmi, trln so'm.

Indeksning iqtisodiy mazmuni quyidagicha. Surat nazoratning profilaktik va daromadlarni safarbar qiluvchi natijalarini, maxraj esa post-factum aniqlangan qoidabuzarliklarni ifodalaydi. $I_{nn} > 1$ bo'lsa, nazorat tizimi qoidabuzarliklarni qayd etishdan ko'ra ularning oldini olishga ko'proq yo'naltirilgan. $I_{nn} < 1$ bo'lsa, nazorat asosan keyingi bosqichda ishlaydi.

Tadqiqotning axborot bazasini Hisob palatasi faoliyati natijalari to‘g‘risidagi rasmiy ma’lumotlar tashkil etadi. Hisob-kitoblar 2024-yil yakunlari va 2025-yilning birinchi yarim yilligi uchun bajarildi.

Tahlil va natijalar

Hisob palatasining tahlil qilingan davrlardagi faoliyati natijalari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

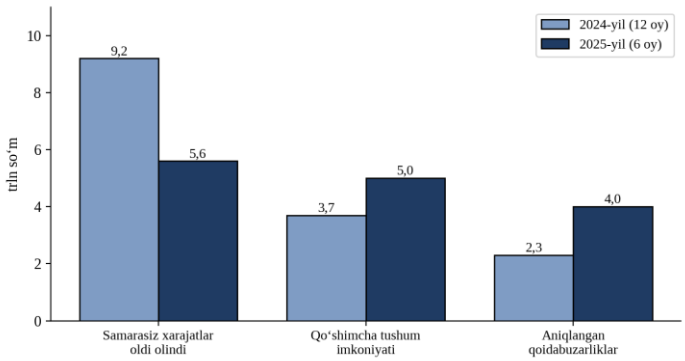
Hisob palatasi faoliyatining moliyaviy natijalari

(trln so‘m)

Ko‘rsatkichlar	Belgilanishi	2024-yil (12 oy)	2025-yil (6 oy)
Samarasiz xarajatlar maqbullashtirildi (qisqartirildi)	S	9,2	5,6
Budjetga qo‘shimcha tushum imkoniyatlari aniqlandi	D	3,7	5,0
Moliyaviy kamchiliklar (qoidabuzarliklar) aniqlandi	Q	2,3	4,0
Davlat xaridlariga oid kamchiliklar bartaraf etildi	–	4,5	ma’lumot yo‘q
Jami moliyaviy samara	–	19,7	14,6

Manba: Hisob palatasining rasmiy ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan [8; 9].

1-jadval ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda jami moliyaviy samara 19,7 trln so‘mni tashkil etgan. Bu ko‘rsatkich shu yildagi Davlat budjeti xarajatlari ijrosining (310,9 trln so‘m) 6,3 foiziga teng. 2025-yilning atigi olti oyida esa samara 14,6 trln so‘mga yetgan, ya’ni oylik o‘rtacha ko‘rsatkich 1,64 trln so‘mdan 2,43 trln so‘mgacha, 48,2 foizga oshgan.

1-rasm. Hisob palatasi faoliyatining moliyaviy natijalari, trln so‘m

Manba: 1-jadval ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

1-rasmdan ko‘rinadiki, ikki davr o‘rtasida natijalar tarkibi o‘zgargan. 2024-yilda samarasiz xarajatlarni qisqartirish (9,2 trln so‘m) ustunlik qilgan bo‘lsa, 2025-yilning birinchi yarmida qo‘shimcha tushum imkoniyatlari (5,0 trln so‘m) va aniqlangan qoidabuzarliklar (4,0 trln so‘m) hajmi sezilarli oshgan. Bu “Masofaviy audit” axborot tizimining ishga tushirilishi va risk-tahlil qamrovining kengayishi bilan izohlanadi.

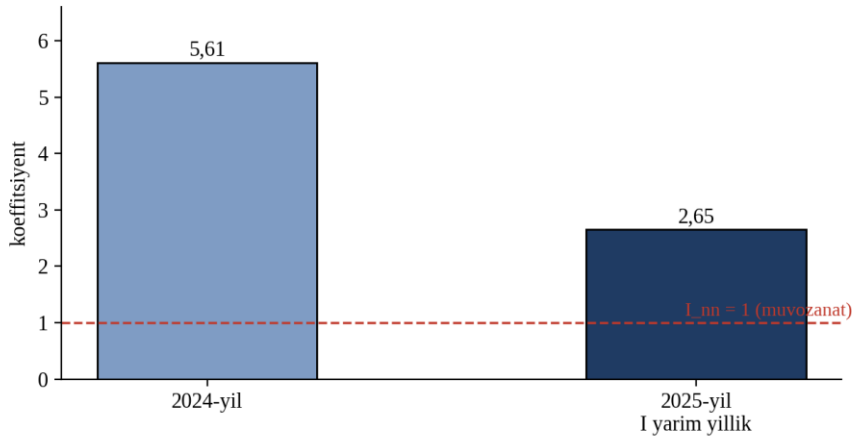
(1) formula asosida hisoblangan indeks qiymatlari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Nazorat natijadorligi indeksining hisob-kitobi

Davr	S + D, trln so‘m	Q, trln so‘m	I_nn	Profilaktik natijalar ulushi, %
2024-yil (12 oy)	12,9	2,3	5,61	84,9
2025-yil (6 oy)	10,6	4,0	2,65	72,6
O‘zgarish	–	–	–2,96	–12,3 f.b.

Manba: 1-jadval ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

2-rasm. Nazorat natijadorligi indeksi dinamikasi

Manba: 2-jadval ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Hisob-kitoblar shuni ko‘rsatadiki, har ikki davrda ham indeks birdan sezilarli yuqori: 2024-yilda 5,61, 2025-yilning birinchi yarmida 2,65. Ya’ni nazoratning profilaktik va daromadlarni safarbar qiluvchi natijalari aniqlangan qoidabuzarliklardan bir necha barobar ko‘p. Bu Hisob palatasi faoliyatida moliyaviy intizom buzilishining oldini olishga qaratilgan yondashuv ustunlik qilayotganini tasdiqlaydi.

Indeksning 5,61 dan 2,65 gacha pasayishini bir ma’noda salbiy deb baholab bo‘lmaydi. U ikki omil bilan izohlanadi. Birinchidan, risk-tahlil qamrovining kengayishi natijasida aniqlanayotgan qoidabuzarliklar hajmi oshdi. Ikkinchidan, 2024-yil ma’lumotlarida davlat xaridlariga oid 4,5 trln so‘mlik kamchiliklar alohida ko‘rsatkich sifatida keltirilgan va ularni S yoki Q tarkibiga kiritish uchun yetarli asos yo‘q. Agar ushbu summa Q tarkibida hisobga olinsa, 2024-yil uchun indeks 1,90 ni tashkil etadi.

Aynan shu holat tadqiqotning muhim xulosasini keltirib chiqaradi: nazorat organlari e’lon qilayotgan ko‘rsatkichlar yagona tasnifga ega emas. Turli davrlarda bir xil nomdagi ko‘rsatkichlar turlicha mazmun kasb etadi, bu esa indeksni yillar kesimida taqqoslashni cheklaydi.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinchidan, nazorat natijadorligi indeksi davlat tashqi auditi faoliyatini baholashda aniqlangan qoidabuzarliklar hajmiga qaraganda mazmunliroq ko‘rsatkich hisoblanadi, chunki u nazoratning profilaktik samarasini ham qamrab oladi.

Ikkinchidan, O‘zbekistonda indeks qiymati 2024-yilda 5,61, 2025-yilning birinchi yarmida 2,65 ni tashkil etgan. Bu nazorat tizimining profilaktik yo‘nalishga ega ekanini ko‘rsatadi.

Uchinchidan, indeksni to‘liq qo‘llash uchun nazorat organlari ma’lumotlarining yagona tasnifi zarur. Shu sababli Qozog‘iston tajribasiga o‘xshash tarzda budjet qonunchiligi buzilishlarining yagona klassifikatorini ishlab chiqish taklif etiladi. Klassifikatorda har bir qoidabuzarlik turi, uning moliyaviy o‘lchovi va javobgarlik choralari belgilanishi lozim.

To‘rtinchidan, Hisob palatasi va davlat moliyaviy nazorati organlari yillik hisobotlarida nazorat natijadorligi indeksini hisoblab e’lon qilishi, shuningdek uni budjet xarajatlari hajmiga nisbatan normallashtirilgan ko‘rinishda ham keltirishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Budjet mablag‘laridan foydalanish ustidan moliyaviy nazoratni kuchaytirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni. 10.07.2024-y., PF-100-son. // https://lex.uz/docs/-7015258
2. Schick A. A Contemporary Approach to Public Expenditure Management. — Washington, DC: World Bank Institute, 1998. — 137 p.
3. Premchand A. Public Expenditure Management. — Washington, DC: International Monetary Fund, 1993. — 296 p.
4. Diamond J. Budget System Reform in Emerging Economies. IMF Occasional Paper No. 245. — Washington, DC: IMF, 2006. — 84 p.
5. Santiso C. The Political Economy of Government Auditing. — London: Routledge, 2009. — 240 p.
6. INTOSAI Framework of Professional Pronouncements (ISSAI). — Vienna: INTOSAI, 2019. // https://www.issai.org
7. PEFA Secretariat. Framework for Assessing Public Financial Management. — Washington, DC, 2016. — 98 p.
8. “XMI kreditlari hisobidan amalga oshirilayotgan loyihalar xalqaro standartlar asosida auditdan o‘tkazila boshlaydi” // Gazeta.uz, 2025-yil 20-yanvar.
9. “Hisob palatasi 5,6 trln so‘mlik samarasiz xarajatlarni va 4 trln so‘mlik qonunbuzilishlarni aniqladi” // Gazeta.uz, 2025-yil 24-iyul.